

Lis Møller

Uskyld og død

Anmeldelse af Jørgen Dines Johansen: Hvalerne venter. Studier i Klaus Rifbjergs forfatterskab, Odense Universitetsforlag 1981, kr. 134,20

Jørgen Dines Johansen (JDJ) har markeret Rifbjergs 50 års-dag ved udsendelsen af *Hvalerne venter*, en dybtborende tekstlæsning, hvis teoretiske referenceramme primært er psykoanalysen og den strukturelle tekstvidenskab.

Bogen er opdelt i tre hovedafsnit: Første del består af en række analyser af enkeltværker, *Den kroniske uskyld*, *Arkivet*, *Anna (jeg) Anna* og *Portræet* for blot at nævne et udpluk. Disse analyser har – med undtagelse af enkelte indledende og forbindende afsnit – alle tidligere været udgivet i artikelform. Anden del er en udskrift af en ikke tidligere offentliggjort samtale med digteren. Og endelig får vi i tredje del en sammenfattende behandling og vurdering af forfatterskabet.

For en umiddelbar betragtning synes den læser, der i forvejen er bekendt med de tidligere offentliggjorte artikler, ikke at få meget for sine 134 kr. Første del optager således alene over halvdelen af de godt 300 sider. Men *Hvalerne venter* er ikke blot spekulation i en kendt forfatters 50 års-dag. Læst i sammenhæng og suppleret med interview og sammenfatning får også de 'gamle' artikler ny aktualitet. De bliver brikker til en særdeles perspektivrig samlet læsning af forfatterskabet – en læsning, hvis strukturerende element er 'tidsoplevelsen'.

Ved at tage udgangspunkt i tidsoplevelsen lykkes det ikke alene JDJ at levere en række nærlæsninger af enkeltværker, der yder disse værkers specificitet retfærdighed, men samtidig også at fastholde et gennemgående mønster i forfatterskabet og belyse dels så centrale, genkommende, tematiske kategorier som 'uskylden', 'døden' og 'seksualiteten', dels selve skriveprocessen, den digteriske skabelsesproces, som Rifbjergs tekster, i overensstemmelse med den modernistiske tradition, ustandselig selv peger på.

I forbindelse med analysen af *Den kroniske uskyld* sammenfatter JDJ sin redegørelse for romanens tidsperspektiv i et diagram, der ikke blot har gyldighed for dette ene værk, men for forfatterskabet som sådan. Diagrammets centrum er nutidspunktet, udspændt mellem fremtid, forstået som 'forventning', og fortid, konstitueret som 'erindring'. Som Rifbjerg selv skriver: »Nuet er et produkt af fortiden i bestandig overgang til fremtiden«.

Overgangen fra nutid til fremtid kan, viser JDJ, principielt foregå på

tre måder hos Rifbjerg: Gennem en nærmest rituel gentagelse af bestemte intenst oplevede øjeblikke, gennem forudbestemt udvikling eller gennem forvandling. Af disse tre alternativer er de første to negative. Den rituelle gentagelse er jeg'ets forsøg på at fastholde det intenst sansede, bl.a. for herigennem at besværgе den forudbestemte udvikling, der indebærer en passiv overtagelse af et konformt og repressivt, 'voksent', rollemønster. Men gentagelsesritualet modarbejdes af selve tiden: Hver ny gentagelse udhuler oplevelsen, tømmer den for den intensitet, som det netop gjaldt om at bevare, og slår i stedet om i tvang. Den positive forventning til fremtiden må da knyttes til 'forvandlingen', der ikke betegner kontinuitet, men brud. Håbet om forvandling knyttes til 'den anden': Den kommer udefra som 'nåde' eller 'mirakel' og realiseres, hævder JDJ, kun punktuelt i forfatterskabet.

Tidsaksen fremtid-nutid kan siges at vedrøre den fortalte tid i *Den kroniske uskyld*. Men når Janus fortæller sin historie, er den fortalte nutid allerede fortid, det fortalte er erindring – en struktur der i øvrigt ikke blot kendetegner denne roman. Herigennem artikuleres den anden del af tidsaksen, fortid-nutid, som JDJ bestemmer som symmetrisk med nutid-fremtidsaksen. Til denne aksens positive dimension, 'forvandlingen', svarer forestillingen om fortiden som radikalt – og positivt – forskellig fra nutiden: Fortiden som et tabt paradys. Til negativ-dimensionen, 'gentagelse' og 'forudbestemt udvikling', svarer opfattelsen af fortiden som traumatisk og dermed determinerende for det nutidige. »I *Den kroniske uskyld* er erindringen forbundet med længsel, en længsel efter et tilværelsesmønster og en oplevelsesform, der er gået tabt (...) men dette er i og for sig kun det positive aspekt af erindringen, idet den også negativt optræder som fixering« (s. 17).

Det i Rifbjergs forfatterskab helt centrale tematiske oppositionspar, uskyld vs. død, fremstår på baggrund af dette tidsskema umiddelbart som en ophævelse af det lineære tidsforløb. Uskylden, understreger JDJ, er hos Rifbjerg ikke den seksuelle uberørthed – tværtimod knyttes den ikke sjældent sammen med kønsaktens hengivelse – men betegner en bestemt oplevelsesform, et absolut nærvær, en total og præ-refleksiv hengivelse i oplevelsen, hvor tidsforløbet synes suspenderet, og hvor afstanden mellem subjekt og objekt ophæves i en symbiotisk tilstand. Døden betegner i forhold hertil det absolutte fravær, der er den negative ophævelse af tidsforløbet.

Det særlige ved uskyldsoplevelsen er imidlertid, at den først konstitueres som sådan efterlods, og derfor kan JDJ alligevel indplacere den i sit tidsdiagram. Når den opleves, kan subjektet i følge selve oplevelsens natur ikke benævne den som 'uskyld'. 'Uskyld' bliver den først i erindringen, dvs. når den er tabt. Men netop herved bliver den 'kronisk', fordi den bliver det ideal, det gælder om at genetablere og således, skriver JDJ, »fremkommer det mærkværdige, at håbet om forvandling, den fremtidsrettede forventning, og længslen efter det forbigangne, den fortidsrettede nostalgi, flyder sam-

men« (s. 19).

Noget tilsvarende kommer, i følge JDJ's analyse, til at gælde for døden. Som uskylden er den på én gang relateret til fortid og fremtid. Hvor uskylden kan sammenkobles med den positive side af fortid-fremtid-aksen, kan døden assimileres med denne akse negative side. Døden er den absolutte afslutning, men også et »processuelt fænomen« (s. 228), knyttet til 'gentagelsen', der netop dræber oplevelsesintensiteten, såvel som til den forudbestemte udvikling, det konforme rollemønster. I digtet »Det er blevet os pålagt« (*Konfrontation*) hedder det således: »...æde sin tildelte død / som man hele tiden har været / mæt af«. Men samtidig er døden der fra begyndelsen: som kastration(strussel) såvel som en for subjektet konstitutiv oprindelig 'mangel', som JDJ belyser ved at inddrage den strukturelle psykoanalyse (Lacan og Leclaire). I dette perspektiv bliver den afsluttende død projektion af en allerede erfaret mangel – således som 'forvandlingen' er en projektion af uskylden.

Det tematiske oppositionspar uskyld og død gøres af JDJ samtidig til de to poler, skriveprocessens dialektik. Den Rifbjerg'ske skriveproces bestemmes som et spil mellem uskyld, forstået som nærvær, (oplevelses)fyldte og narcissistisk almagtsfølelse, og døden forstået som fravær, mangel, tomhed og afmagt. At ville genoprette uskylden (i skriften) bliver et forsøg på at opfylde tomheden, at besværges døden. Men samtidig er døden også meningskabende for Rifbjerg; »den forlener oplevelsen med en særlig kvalitet. Oplevelsen bliver værdifuld, fordi den er flygtig«. Døden er, siger JDJ, en »strukturerende faktor, der giver nærværsfølelsen dens kvalitet og værdi« (s. 84).

Hermed har JDJ en indfaldsvinkel til forholdet mellem erindring og kunstnerisk produktion hos Rifbjerg. Selve erindringen fremtræder i skriveprocessen »som gennemarbejdning og rekonstruktion af en forbigangen, mistet intensitet, opfyldthed, på fraværets betingelser« (s. 84). Selve skriveprocessen bliver, med et udtryk hentet fra psykoanalysen, til sørgearbejde. Rifbjerg skriver på døden, og i dette perspektiv bliver omdannelsen af fortiden til fiktion et forsøg på, ikke blot at genopleve det svundne, men at skabe en betydning som en slags besværgelse af døden. Selv er han, også i sine ikke-fiktive tekster, ret eksplicit på dette punkt: »(at) skabe stof af abstraktionen – erindringen – at støbe et fundament af virkelighed under sig for at gøre det flygtige stabilt eller fastholde livsforløbet »værdier« som en slags investering mod den endelige tilintetgørelse.« (s. 258).

Den psykoanalytisk-strukturalistiske læsning af Rifbjergs værker, hvor det er tekstens operationer snarere end forfatterpersonen og dennes sociale og klasse-mæssige indplacering, der interesserer, er samtidig udgangspunkt for JDJ's vurdering og kritik af forfatterskabet.

Grundlaget for denne kritik antydes allerede i analysen af *Den kroniske*

uskyld, idet uskylden sættes som ideal oplevelsesform hos Rifbjerg, men kun kan klassificeres som sådan, når den er blevet fortid, erindring, indtager det erindrede *den* centrale plads i forfatterskabet. »På denne måde etablerer erindringen (...) et imaginært rum, der truer med at blive subjektets egentlige virkelighed. Erindringen (...) kan betragtes som en uafladelig produceren af personlig mytologi.« Dette får som nævnt konsekvensen for oplevelsen af fremtiden: »...håbet om forvandling, den fremtidsrettede forventning, og længslen efter det forgangne (...) flyder sammen, med det resultat at fremtiden som den personligt realiserede kvalitative forandring er fraværende i bogens (og i forfatterskabets) univers« (s. 19). Sagt meget kortfattet: Den kvalitative samfundsmæssige forandring har ingen integreret plads i Rifbjergs forfatterskab. Den sociale og historiske dimension er fraværende i forfatterskabet.

Indvendingen er imidlertid ikke blot tænkt som en kritik af de synspunkter og meninger, forfatterskabet indeholder. Det er JDJ's erklærede intention at påvise, at Rifbjergs manglende evne til at foretage socialhistoriske perspektiveringer samtidig afføder en række formelle eller 'kunstneriske' svagheder.

Til trods for de perspektiver, der måtte ligge i en sådan sammenbinding af den indholdsmæssige og den formelle kritik, er JDJ's såkaldte »kritiske dialog« med teksten ikke vellykket. For det første fordi den formelle kritik aldrig rigtig præciseres – om *Et bortvendt ansigt* hedder det således, at den »falder fra hinanden og »fuser ud«« (s. 272) – men frem for alt fordi det aldrig bliver klart, hvilke krav – indholdsmæssige såvel som 'kunstneriske' – JDJ egentlig stiller til den litterære tekst.

På den ene side anes et krav om at litteraturen skal formidle en bestemt viden om de bagvedliggende socio-økonomiske forhold. Rifbjerg formår ikke i tilstrækkelig grad at indsætte det subjektivt sansede i en større samfundsmæssig sammenhæng og forhindrer dermed læserne i at nå til en indsigt i disse. På det 'kunstneriske' plan er resultatet en »narrativ fragmentering« (s. 272). På den anden side gøres det klart, at det ikke er rimeligt at kræve af litteraturen, at den skal fremstille hovedmodsætningerne i det nutidige samfund, men at dens potentialer ligger et helt andet sted. Det siges således, at forfatterskabets centrale kvaliteter beror på dets evne til at aktivisere driftsbesatte erindringer og fantasier samt på dets fremstilling af »sansningens bliven betydning« (s. 309).

JDJ's krav til og opfattelse af den litterære tekst er påvirket af såvel 70'ernes ideologikritik som af den strukturelle psykoanalyse, der har udgjort et væsentligt teoretisk grundlag for analysen. Mellem disse to referencerammer pendler JDJ frem og tilbage, uden at det nogensinde kommer til en egentlig afklaring. Det synes som om de kvaliteter, JDJ fremhæver i forfatterskabet, kun kan bestå på bekostning af dets såkaldte 'mangler'.